

Соколов М. О.

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри статистики, аналізу
господарської діяльності та маркетингу
Сумського національного аграрного університету*

Славкова О. П.

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри бухгалтерського обліку
Сумського національного аграрного університету*

Sokolov M. O.

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of Statistics, AGD and marketing Department
Sumy National Agrarian University*

Slavkova O. P.

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of Accounting Department
Sumy National Agrarian University*

АГРАРНИЙ БІЗНЕС ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СТАЛИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

AGRICULTURAL BUSINESS AND ITS IMPACT ON SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT

Анотація. Стаття присвячена актуальним питанням розвитку сільських територій. Визначено вплив аграрного бізнесу на розвиток сільських територій. Доведено, що в Україні спостерігається тенденція розвитку великих агровиробничих компаній та зменшення фермерських господарств, що впливає на формування людського капіталу. Встановлено, що існують проблеми у створенні та функціонуванні малих форм господарювання. Наведено пропозиції щодо покращення розвитку сільських територій з урахуванням тенденцій розвитку агробізнесу.

Ключові слова: аграрний бізнес, сільські території, розвиток, фермерські господарства, агрохолдинги, аграрна політика.

Вступ та постановка проблеми. Розвиток сільських територій є важливим складником політики Європейського Союзу (далі – ЄС) уже протягом багатьох десятиліть від дати його заснування. Взагалі це поняття з'явилося пізніше, тоді як ЄС розпочав фінансувати програми, орієнтовані, у першу чергу, на підтримку фермерів, упровадження квот на виробництво певних видів сільськогосподарської продукції. Сума коштів, які йшли на таку підтримку, постійно зростала, але це не зупинило процес урбанізації та поступового зменшення кількості сільських жителів. Саме тому прямі субсидії для сільськогосподарських виробників поступово трансформувалися в політику розвитку сільських територій, яка б мала вирішити питання направлення фінансування сільськогосподарських виробників у бік комплексного розвитку власне сільських територій.

Актуальність проблеми підкреслює те, що на міжнародній конференції у Тбілісі, яка проходила 1–2 жовтня 2015 р., уся дискусійна панель була присвячена обговоренню цієї теми, було визначено основні проблеми нинішньої європейської політики розвитку сільських територій.

Політика розвитку сільських територій складається з трьох великих частин: підтримка сільськогосподарських виробників, захист довкілля, підтримка комплексних проектів розвитку сільської інфраструктури. Фактично на проекти розвитку сільських територій, не враховуючи

підтримку сільськогосподарських виробників та охорони довкілля, йде не більше 5% від усіх коштів.

Оскільки на розподіл коштів в межах політики підтримки розвитку сільських територій суттєво впливають найсильніші лобісти, якими є власне фермерські організації та екологічні міжнародні організації, саме тому коштів на реальний розвиток територій практично не залишається.

Сьогодні розвиток сільських територій розглядають як складник регіональної політики, а не окрему політику. У багатьох країнах Європи розвиток сільських територій став елементом державних стратегій регіонального розвитку, стратегій розвитку окремих регіонів. А політика розвитку міст як центр економічного розвитку держав почала поширюватися на території за межі міст – сільські території [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку сільських територій розглядалися як у вітчизняних, так і іноземних працях економістів. Вперше ця тема зустрічається в роботах А. Маршала, А. Сміта, Дж. Кейнса, А. Маслоу та інших. Серед вітчизняних науковців можна виділити роботи С. Кваши, Ю. Лупенка, М. Маліка, М. Орлатого, І. Прокопи, В. Юрчишина та інших.

Виділення не вирішених раніше частин проблеми. Попередні дослідження досить ґрунтовано описували актуальність проблеми та пропонували шляхи її вирі-

шення, але в наукових працях не були зображені трансформаційні процеси та їх вплив на розвиток сільських територій з точки зору формування агрохолдингів та соціально-демографічних процесів у сільській місцевості. Важливість, актуальність та розробка рекомендацій і пропозицій, які б сприяли вирішенню проблем розвитку сільських територій та зменшенню негативних соціально-демографічних впливів, ураховуючи специфіку перехідного періоду, зумовили вибір теми дослідження.

Метою статті є проведення системного аналізу сучасного бачення впливу аграрного бізнесу на розвиток сільських територій, виявлення негативних тенденцій, опрацювання висновків та розробка шляхів вирішення цієї проблеми.

Результати дослідження. Останні двадцять років держава шукає способи підтримки вітчизняного сільського господарства в умовах ринкової економіки, шляхи підвищення ефективності підприємницької діяльності в цій галузі, конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції та розвитку сільських територій. Незважаючи на вжиті урядом заходи, ефект від реалізації подібного роду програм, як правило, є незначним. Це пояснюється тим, що у прийнятті управлінських рішень у сфері сільського господарства не враховується специфіка аграрного сектора, пов'язана зі складною соціоекологічно-економічною системою всередині одного територіального утворення.

Важливим фактором розвитку сільських територій є аграрне підприємництво, яке являє собою різновидом підприємницької діяльності. Відмінною особливістю є використання землі як основного фактора виробництва, причому земля виступає водночас і як предмет, і як засіб праці. У контексті цього дослідження під аграрним підприємництвом розуміється сукупність економічних агентів, які займаються такою діяльністю.

Основою розвитку аграрного виробництва є сільське населення, яке становить 31% (14 млн осіб) від загальної кількості населення України. Незважаючи на тенденцію, яка зростає, продуктивність сільського господарства в Україні все ще відстає від інших країн.

У сільському господарстві України функціонують 75 660 одиниць господарської діяльності, з них 46 012 – підприємств та 29 648 – фізичних осіб-підприємців.

Урожайність зернових культур в Україні набагато нижча від США та Західної Європи, де зернові культури вирощуються з інтенсивніше та мають значно більшу врожайність. Рівень інтенсивності у Німеччині та Франції в дев'ять разів більші за українські показники. Сусід України – Польща – також має кращу урожайність зернових (приблизно на 36% у 2010–2013 рр.) на менш продуктивних ґрунтах. Іншими словами, сільське господарство могло б генерувати набагато більший внесок в економіку держави й добробут її громадян.

Агропродовольча продукція також відіграє важливу роль у торговельному балансі держави. Проте в експорті української агропродовольчої продукції домінують неперероблені продукти і їх частка постійно зростає. Український імпорт сільськогосподарської продукції набагато диверсифікований, ніж експорт. Фрукти й горіхи утворюють найбільшу імпорتنу групу, на які припадає 13,2% від загального обсягу імпорту агропродовольчої продукції. Іншими значними за обсягом імпортними товарами є риба і моллюски (9,84%), какао-продукти (6,1%), тютюнові вироби (8,0%), алкогольні напої (7%), зернові культури (6,1%). На сьогодні ЄС є головним торговим партнером України, експорт української сільськогосподарської продукції до ЄС становить 30,9% усього експорту, а імпорт – 39%.

Обсяг валової продукції сільського господарства в Україні формується двома основними групами виробників: сільськогосподарськими підприємствами й домогосподарствами. Нараховується понад 4 млн домогосподарств (на кожне з яких в середньому припадає 2,8 га землі), які виробляють сільськогосподарську продукцію переважно для власного споживання. У 2014 р. обробляли 38% від загальної площі українських земель сільськогосподарського призначення та виробили приблизно 45% від обсягу валової сільськогосподарської продукції країни. Решта сільськогосподарської продукції була вироблена переважно приватними сільськогосподарськими підприємствами.

Протягом останніх десяти років в Україні відбувся процес консолідації землекористування, що привело до появи великих, вертикально інтегрованих агрохолдингів. Кількість корпоративних сільськогосподарських підприємств різко скоротилася з майже 17 700 у 2004 р. до 14 724 у 2013 р. Більшість цих підприємств переходить під контроль агрохолдингів, які створювалися з різними цілями, мають різні розміри, спеціалізацію та організаційно-правові форми, але мають спільні характеристики. У 2014 р. агрохолдинги обробили понад 6 млн га земель сільськогосподарського призначення в Україні (27% від загальної площі сільськогосподарських земель та 21% усього обсягу валової сільськогосподарської продукції країни).

Виробництво рослинної продукції у фермерських господарств подібне за структурою до корпоративних сільськогосподарських підприємств. Це є прямою ознакою того, що фермерські господарства наражаються на несприятливі конкурентні умови, які обмежують зростання їх продуктивності. У секторі в структурі обсягу валової продукції сільського господарства України переважають сільськогосподарські культури.

Усе це свідчить про зростання кількості оброблених сільськогосподарських земель та виробленої продукції агрохолдингами.

Інституціональне середовище в Україні надає сільському господарству значні податкові пільги, проте не задовольняє потреби розвитку інфраструктури та інших супутніх послуг, а також накладає на виробників значні операційні витрати через надмірне регулювання. На сьогодні в аграрній політиці України бракує чітко визначеної стратегії розвитку сільського господарства та сільської місцевості: формування політики має несистематичний та опортуністичний характер, акцентуючи більше уваги на підгалузеві стратегії, ніж на створення рівних умов для виробників та цілісного та довгострокового стратегічного бачення.

У цілому державна підтримка сільського господарства фінансовими інструментами (бюджетні асигнування і податкові пільги, тобто так звані бюджетні трансфери) в Україні є досить помірною. Структурно вона характеризується невеликими обсягами прямої державної підтримки та значними податковими пільгами.

Стійкість ринкової економіки, її структурна гнучкість забезпечуються інституціональним середовищем та об'єднанням велико- та дрібнотоварних підприємств. Центральну частину стійкості створюють підприємства галузей, які реалізують об'єктивні конкурентні переваги регіону, а зону гнучкості – технологічно та організаційно пов'язані з ними невеликі та середні підприємства з гнучкими технологіями, більш різноманітною номенклатурою продукції, особливо товарів та послуг для споживачів, що активно використовують ефективні регіональні ресурси [2]. Подібна двошарова структура характерна для економіки розвинених країн.

Органи державної влади, які прямо або опосередковано забезпечують сталий розвиток сільських територій, розглядають підприємництво як фактор прискорення цього процесу, який являє собою величезний резерв потенційної зайнятості, про що свідчить Закон України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» [3]. Відповідно до підприємницької орієнтації соціоекологоекономічного розвитку села підприємництво стає центральною силою економічного зростання та розвитку, без якої застосування решти факторів буде неефективним. Однак зазначимо, що саме декларування пріоритету розвитку підприємництва як основного фактора соціоекологоекономічного розвитку села не забезпечить очікуваних результатів, якщо, наприклад, не існуватиме сприятливого підприємницького середовища, що визначається політикою у сфері розвитку сільського підприємництва.

На сільських територіях підприємництво полягає в пошуку унікальної комбінації ресурсів, спрямованої на підвищення соціоекологоекономічної цінності сільських територій, у тому числі й шляхом диверсифікованого (крім сільськогосподарського) використання місцевих ресурсів (земельних, водних, лісових тощо), зокрема, в туризмі та рекреації, народних промислах, спорті, професійному навчанні, торгівлі, інформаційно-консультаційному обслуговуванні, що зумовить розширення сфери прикладання праці в сільській місцевості.

Створення відповідного середовища слід починати на загальнонаціональному рівні з реалізації макроекономічної політики, спрямованої на забезпечення стабільності, захист прав власності та мінімізацію ступеня втручання в економічній сфері. Більше того, розвиток підприємництва є неможливим без ефективної системи підготовки підприємців і відповідної інформаційно-консультаційної інфраструктури.

Розвиток зон поліпшення бізнесу є перспективним напрямом. Так, у Канаді існує понад 350, а в Північній Америці 1 800 зон поліпшеного бізнесу. Такі зони створені й у європейських країнах, але їх назви можуть бути різними. Також можуть сильно відрізнятися розміри і склад таких зон. З самого початку типова зона поліпшення

бізнесу складалась переважно з невеличких підприємств, які займалися роздрібною торгівлею [4].

Органи державного самоврядування пропонують зонам поліпшення бізнесу пакет програм для створення конкурентного та надійного бізнесу, який буде процвітати [5].

Активні та ефективні зони поліпшення бізнесу приносять користь не лише підприємцям, прилеглим територіям та селу в цілому. Програми цих зон спрямовані в основному на покращення стану території: прибирання, освітлення, безпеку, рекламу, в якій знаходить зона, освіту мешканцям. Зони поліпшення бізнесу – це яскравий приклад державно-приватного партнерства між громадою та бізнесом.

Цікавим також є інший вид публічно-приватного партнерства, який передбачає об'єднання кількох громад у регіональний комітет. Такі партнерства є, по суті, організаціями, що управляються приватним сектором. Вони відповідають за економічне зростання, маркетинг і розвиток для підвищення впевненості громади та залучення міжнародних інвестицій на сільські території. Таким чином, партнерство забезпечує довіру до бізнесу, оскільки громада інвестує у власний розвиток, створює робочі місця та формує міжнародні партнерські стосунки. А дискусійні заходи стимулюють обговорення та дебати щодо основних питань, даючи змогу створювати поінформоване робоче середовище [5].

Завдяки співпраці бізнесу та місцевого самоврядування ситуація в сільських регіонах може докорінно змінитися, зокрема, стимулюватиметься створення нових робочих місць та буде закріплюватися молодь. Таким чином, економічний розвиток сільської території – це процес, від якого виграє вся громада разом із місцевою владою, бізнесом та сільським населенням.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що розвиток підприємництва зумовлений не тільки економічною, а й суспільною мотивацією, яка за рівнем свого впливу є важливішою. Стратегія підприємницької діяльності повинна бути спрямована на розвиток підприємницьких структур, які позитивно зарекомендували себе в ринковій економіці.

Список використаних джерел:

1. Про розвиток сільських територій і не тільки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://csi.org.ua/pro-rozvytok-silskyh-terytorij-i-ne>.
2. Таран В. Конкурентоспособность предприятий: проблема современной политики и стратегия в области качества / В. Таран // Машиностроитель. – 1998. – № 2. – С. 6–12.
3. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/system/files/2015-2020.pdf>
4. Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів / за ред. С. Максименка. – К. : Центр Ін-ту Схід-Захід. – 244 с.
5. Кращі практики в місцевому самоврядуванні України : проект АМУ за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та технічним сприянням ICMA США. – К., 2001. – 66 с.

Аннотація. Стаття посвячена актуальним вопросам развития сельских территорий. Изучено влияние аграрного бизнеса на развитие сельских территорий. Доказано, что в Украине наблюдается тенденция развития крупных агропромышленных компаний и уменьшения фермерских хозяйств, что влияет на формирование человеческого капитала. Установлено, что существуют проблемы в создании и функционировании малых форм хозяйствования. Приведенные предложения по улучшению развития сельских территорий с учетом тенденций развития агробизнеса.

Ключевые слова: аграрный бизнес, сельские территории, развитие, фермерские хозяйства, агрохолдинги, аграрная политика.

Summary. The article is devoted to the topical issues of rural areas development. The publication studied the impact of the agricultural business on rural areas development. It is proved that in Ukraine there is a tendency for the development of large agro-industrial companies and decrease in farms that affects the human capital formation. It was found that there are problems in the establishment and operation of small businesses. There are proposals to improve the rural areas development, taking into account trends in the development of agribusiness.

Key words: agricultural business, rural area development, farms, agricultural holdings, agricultural policy.